

ШАХС МАЪНАВИЙ ХАВФСИЗЛИГИ ҲАҚИДАГИ МУЛОҲАЗАЛАР РИВОЖИ

Г.БЕКМУРОДОВА - ф.ф.н. (ҚарДУ)

Постмодерн жамият шароитида шахс маънавий қиёфасига салбий таъсир кўрсатадиган омиллар ниҳоятда кўпайди. Кейинги йилларда файласуфлар бу омиллар хусусида атрофлича мулоҳаза юритаётганлари боис биз бу ўринда уларни шарҳлаш ва умумлаштиришга ҳожат йўқ деб ҳисоблаймиз. Шу сабабдан шахс маънавий қиёфасини постмодерн жамият тенденцияларининг салбий таъсиридан ҳимоя қилиш учун унинг маънавий хавфсизлигини таъминлаш зарурлигини эътироф этиш билан чекланамиз. Бунинг учун эса энг аввало маънавий хавфсизликнинг мазмунига доир фалсафий мулоҳазаларни умумлаштириш лозим.

Шахс маънавий хавфсизлигини таъминлаш муаммолари бугун вужудга келиб, мутахассислар эътиборини энди жалб этаётгани йўқ. Барча замонларда шахснинг маънавий қиёфасини емирувчи омиллар ва воситалар мавжуд бўлган, шу замоннинг энг етук ақл соҳиблари мавзу устида мулоҳаза юритганлар, турли хулосаларга келганлар. Мазкур муаммо илк бор Сократ томонидан талқин этилади. Унинг таълимотида инсон борлиқнинг асосий шакли сифатида эътироф қилинган. Инсон ўзининг маънавий хавфсизлиги ва мустақиллигини таъминлаш учун муттасил ҳақиқатни излаши ва унга интилиши, ҳаётга онгли муносабатда бўлиши даркор, дея уқдириб келган файласуф. Платон эса ўзининг “Давлат” номли диалогидида шахс маънавий хавфсизлигини шахс, жамият ва давлат манфаатларини уйғунлаштириш орқали таъминлаш мумкин, деб таъкидлайди. Унинг фикрига кўра, давлатнинг ўзи шахс ва жамиятнинг хавфсизлигини рўёбга чиқариш мақсадида вужудга келтирилган. Давлат, Платоннинг таъкидига кўра, инсоннинг ижтимоий адолатга бўлган эҳтиёжи маҳсулидир, адолат эса шахс маънавий хавфсизлигини таъминловчи муҳим қафолатдир. Инсоният тараққиётининг маълум бир босқичида шахс маънавий қиёфасига жиддий ташқи ва ички таҳдидлар юзага келади, давлат эса айнан ана шу таҳдидларга жавобан шаклланган ижтимоий институтдир. Файласуф фуқаролар ўртасидаги ҳуқуқий ва ахлоқий муносабатларни пухта таҳлил қилиб чиқади. Бу таҳлил сўнггида, у шахс маънавий хавфсизлигига, энг аввало, қонунларнинг бузилиши таҳдид сола бошлайди, деган хулосага келади. Шахс маънавий қиёфасига таҳдид охир-оқибатда бутун жамият учун таҳдидга айланади. Эътиборли жиҳати шундаки, шахс маънавий хавфсизлиги ҳақида мулоҳаза юритганда, мутафаккир “адолат”, “эзгулик”, “оқиллик” каби категорияларни ишлатади. Хавф-хатарни эса “адолатсизлик”, “ёвузлик” тушунчалари орқали ифодалайди.

Аристотель ҳам давлат назариясини ишлаб чиқар экан, шахс маънавий хавфсизлиги масалаларига тўхталиб ўтади. Шахс ўз хавфсизлигини, хусусан маънавий хавфсизлигини таъминлаш учунгина давлат тузилмаларини кашф этган. Бундай хавфсизликни таъминлаш учун эса демократик давлат барпо

этиш керак, чунки айнан шу шаклдаги давлат ички низоларнинг олдини ола олади, шахс эҳтиёж ва манфаатларини тўлақонли қондиради. Бироқ мутафаккир жамиятнинг ижтимоий-сиёсий борлигини таҳлил қилар экан, давлат хавфсизлигини шахс ва жамият маънавий хавфсизлигидан устун қўяди. Айни пайтда шахс маънавий хавфсизлигини таъминловчи асосий омил кишиларнинг амалий фаолияти билан боғлиқ эканлигини уқдириб ўтади.

Хуллас, айнан Сократ, Платон ва Аристотель шахс маънавий хавфсизлигини таъминлаш фалсафасининг назарий ва методологик асосларини яратишга муваффақ бўлдилар. Улар илгари сурган ғоялар ва мулоҳазалар бугунга қадар ўз долзарблигини йўқотмай келмоқда. Мутафаккирлар шахс маънавий хавфсизлигини инсон мавжудлигининг асосий манбаларидан бири сифатида талқин этадилар. Шахс маънавиятига таҳдид аста-секинлик билан жамият ва давлатнинг инқирозига сабаб бўлиши мумкин, деб таъкидлайди улар. Шахснинг маънавий хавфсизлиги муаммолари файласуфлар томонидан ахлоқ категориялари контекстида ёритилади. Инсоннинг шахсий фазилатлари, эҳтиёж ва манфаатлари давлат тузилмаси билан диалектик алоқадор, бинобарин жамият ва давлат хавфсизлиги шахс маънавий хавфсизлиги даражасига, ахлоқий фазилатларининг шаклланганлиги даражасига боғлиқ; шахс маънавий хавфсизлиги – шахс ва жамият орасидаги муносабатларнинг уйғунлиги демакдир. Мутафаккирлар фикрига кўра, инсон ижтимоий, сиёсий мавжудот экан, ўз маънавий хавфсизлиги, жамият ва давлат хавфсизлиги учун масъулдир. Платон ва Аристотель “шахс маънавий хавфсизлиги” категориясини “эзгулик” категориясининг мезони сифатида ишлатадилар: эзгуликка интилган шахсгина ўз маънавий хавфсизлигини таъминлайди ва жамият ва давлат хавфсизлигини мустақкамлашга хизмат қила олади.

Ҳинд фалсафасида шахс маънавий хавфсизлиги жамият ёхуд табақа талаб этган қоидаларнинг бажарилиши билан боғланади. Жамият ёки табақа белгилаб берган нормаларга мос тушмайдиган фаолият охир-оқибатда шахс хавфсизлигининг емирилишига олиб келади. Айни пайтда инсон ўз маънавий хавфсизлигини таъминлаш учун маърифатга интилиши - «Бодхисаттв» йўлини танлаши лозим. Чунки маърифатгина инсонни ҳаётнинг мазмунини англаш, унга мутаносиб тарзда яшаш сари етаклайди.

Хитой фалсафий мактаблари ҳатто шахснинг маънавий хавфсизлигини таъминлаш масалаларини ҳам дао контекстида таҳлил қилишга уринадилар. Унда таъкидланишича, инсон табиат бағрига қайтишга муваффақ бўлганидагина ўз хавфсизлигини таъминлай олади. Хитой донишманди Конфуций эса шахс маънавий хавфсизлигини таъминлаш учун жамиятда адолатни қарор топтириш зарурлигини уқдиради. Айни пайтда шахс ҳам жамият манфаатларига мос равишда фаолият кўрсатиши лозим.

Итальян мутафаккири Н. Макиавелли ҳам шахс маънавий хавфсизлиги муаммоларини давлат нуктаи назаридан тадқиқ этади. Давлат умуммиллий манфаатларни ҳимоя қилиши ва шу йўл билан жамият аъзосининг маънавий хавфсизлигини таъминлаши мумкин. Унинг фикрини давом эттириб, Т. Гоббс давлат ва шахс хавфсизлиги орасида объектив алоқадорлик мав-

жудлигини исботлаб беради. Тинчлик ва хавфсизликни давлатнинг иштирокисиз таъминлаб бўлмайди. Ижтимоий келишувга асосан ташкил этилган давлат жамиятнинг тинчлик-хотиржамлигини, хавфсизлигини таъминлаш орқали шахс маънавий хавфсизлигига замин яратади. Ж.Ж. Руссонинг фалсафий мулоҳазалари ҳам шунга уйқаш. Ўзининг «Одамнинг келиб чиқиши ва кишилар орасидаги тенгсизлик сабаблари» номли китобида у шундай деб ёзади: «Қонун ҳокимияти ва уни ҳимоя қилувчилар қудрати тугаган жойда на эркинлик, на хавфсизлик бўлади – орангизда буни тушунмайдиган даражада маърифатсиз одат бўлмаса керак». Буюк рус адиби Ф.М. Достоевский эса шахс маънавий хавфсизлигига таҳдид солиб турган инсоний иллатлар хусусида мулоҳаза юритади. Худбинлик, цинизм, қуллик, сотқинлик, шафқатсизлик – шахс маънавиятига хавф уйғотадиган асосий иллатлар ана шулардан иборат. Бу иллатларни бартараф этиш ва шахс маънавий хавфсизлигини таъминлаш учун уни ахлоқан поклаш, жамият олдидаги масъулиятини ошириш, эзгуликка ундаш зарур.

Шахс хавфсизлиги масалалари Н. А. Бердяев ижодида ҳам ўзига хос тарзда талқин қилинади. Инсон ҳаётий фаолиятининг хавфсизлиги ҳам, маънавий хавфсизлиги ҳам унинг ўзига боғлиқ. У жамиятдаги, сайёрадаги эзгулик ва ёвузлик учун жавобгардир, чунки ҳар иккаласининг манбаи ҳам инсон. Н. Бердяев кишилик цивилизациясининг тақдири хусусида ҳам фикр юритади. Унинг фикрига кўра, инсоният органик маданият ўрнига механик цивилизация барпо этди. Бундай цивилизациянинг ўзиёқ ғайридиний ва ғайриинсоний характерга эга. Худонинг қиёфаси ва ўхшаши бўлиш ўрнига инсон жонсиз машина қули, механик цивилизация асирига айланиб бормоқда. Цивилизация яратган техник қудрат инсон маънавияти учун катта хавф солади, унинг руҳини сўндиради.

С. Л. Франк ҳам шахс маънавий хавфсизлигини таъминлашни «ёмон» эмпирик дунё маҳсули бўлмиш ёвузликни бартараф этиш билан боғлайди. Ёвузликнинг моҳияти ва келиб чиқиш сабабларини аниқлаш – маънавий хавфсизликни мустаҳкамлаш йўллари топиш демак. Ёвузлик манбаи эса инсоннинг ўзидир. Ундаги иллатлар маънавиятни емирувчи манбалар ҳисобланади. Шахс маънавий хавфсизлигини таъминлаш учун унинг ички маънавий борлигини мустаҳкамлаш, ҳаётнинг асл мазмуни ва мақсадини англаб етиш зарур.

Фалсафий мулоҳазалар таҳлили шуни кўрсатадики, шахс маънавий хавфсизлиги ижтимоий муҳитнинг, шунингдек бир мақсадга қаратилган таълим ва тарбиянинг бевосита таъсири натижасида шаклланади. Демак, шахс маънавий хавфсизлиги объектив шарт-шароитлар ва субъектив омиллар таъсири остида таъминлана борадики, бу шароит ва омиллар ўзаро диалектик алоқадор. Бинобарин, шахсни постмодерн жамият тенденцияларининг салбий таъсиридан ҳимоя қилиш механизмини яратаётганда ва рўёбга чиқараётганда ушбу назарий хулоса, шунингдек Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А. Каримов асарлари ва маърузалари, Вазирлар Маҳкамасининг йиғилишлари-

даги нутқларида баён этилган концептуал ғоялар назарий-методологик асос вазифасини ўтамоғи лозим.